

19. YÜZYIL VE SONRASINDA MALİ KRİZ VE HAYAT PAHALILIĞI KISKACINDA OSMANLI MEMURLARI VE İŞ BIRAKMA EYLEMLERİ

Kadir YILDIRIM*

ÖZET

19. yüzyıl Osmanlı maliyesi açısından zor bir dönemdi. Kamu harcamaları artarken, kamu gelirleri bu artışı karşılamanın çok gerisindeydi. Artan bütçe açıklarıyla birlikte mali yapısı zayıflayan devlet, kendi çalışanlarının, yani memurların maaşlarını ödemekte zorlanıyordu. Memurlar maaşlarını alamazken, dönem dönem hızlı bir şekilde artan enflasyon nedeniyle yaşam şartları daha da zorlaşmıştı. Artan hayat pahalılığı ve kâğıt paranın değerindeki düşüş, memur maaşlarını da eritiyor ve satın alma gücünü azaltıyordu. Yüzyılın ikinci yarısında mali krizin şiddetlenmesine hayat pahalılığındaki artışın da eklenmesi Osmanlı memurları açısından yaşam ve çalışma standartlarını iyice ağırlaştırmıştı. Memurlar bu durum karşısında çok sayıda grev yaptığı gibi, görevden ayrılan sayısı da sürekli artmaktaydı. Maaş ödemesinde zorlanan devlet bir yandan tasarruf için memur sayısını azaltmak isterken; maaşlarını alamadıkları için zor durumda olan memurlar da kamu işlerini aksatmaktaydı. Memurlar arasında mesai saatleri içinde farklı işler yapma, rüşvet, hırsızlık gibi illegal yollardan gelir elde etmeye çalışanların sayısının artması da toplumsal güvenin kaybına ve halkın gözündeki devlet imajının olumsuz etkilenmesine neden olmuştu. Sorunun farkında olan devlet yönetimi yasal düzenlemelerle memurların şikâyetlerini çözmeye ve durumlarını iyileştirmeye çalışmıştı. Ancak mali kriz yanında, 20. yüzyılda savaşlarla birlikte enflasyon ve hayat pahalılığının daha da artacak olması tüm bu tedbirleri sonuçsuz bırakıyordu. Bu çalışma, arşiv kaynakları ve dönemin gazetelerini temel alarak Osmanlı memurlarının mali açıdan karşılaştıkları zorlukları ve bu zorluklar karşısında grevlere başvurmalarını ele almaktadır. Memurların yaşam koşulları ve iş bırakma eylemleri açısından Osmanlı emek tarihi literatüründe bir ilk olan çalışma, emek tarihi araştırmalarının memurları da kapsayacak şekilde genişlemesi için somut örneklerle bir katkı sunmayı hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı, memur, enflasyon, hayat pahalılığı, grev.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Türkçe İktisat Bölümü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı. kadiry@istanbul.edu.tr

Osmanlı'da çalışma ilişkileri, emek tarihi araştırmacıları için uzun süre ihmal edilen bir alan olarak kaldıktan sonra 1950'lerle birlikte ilgi çekmeye başladı. 1960'larda sadece süreli yayınlar üzerinden de olsa döneme ait birincil kaynaklardan yararlanılarak araştırma yapılmasının önemi kavranmış, ancak en temel kaynaklardan biri olan arşiv kayıtları ise uzun süre göz ardı edilmişti. 1960'ların sonunda tüm dünyada ivme kazanan sol hareketlerin etkisiyle, Türkiye için de emek ve emeğin tarihine yönelik ilgi artmıştı. Tarihte devamlılık esastır görüşünü temel alan bu ilgi, Türkiye emek hareketinin ve işgücü piyasasının güncel sorunlarının geçmişteki köklerine inebilmekle çözülebileceği görüşünün yaygınlaşmasından kaynaklanmaktaydı. Bu durum, Osmanlı emek tarihine yönelik çalışmaların da artmasına imkân sağlamıştı.

Osmanlı arşiv kaynaklarının göz ardı edilmesinin başlıca sebeplerinden biri, emek tarihi araştırmacılarının arşiv belgelerini çalışma hayatının gerçek yapısından ziyade devletin resmî görüşlerini yansıtan kayıtlar olarak görmeleriydi. Diğer bir sebep ise, arşiv kayıtlarının tutulduğu Osmanlı Türkçesine vakıf araştırmacı sayısının azlığıydı. İdeolojik tutumlar nedeniyle Osmanlı kaynaklarının ihmal edilmesi de, birincil kaynakların yeterince değerlendirilememesinin bir diğer nedeniydi. Arşiv kayıtları başta olmak üzere birincil kaynakların bu şekilde ihmal edilmesi, emek tarihi alanındaki büyük boşluğun kapatılamamasına ve hatalı bilgiler ile tartışmaların da devam etmesine neden olmuştu. Uzun süre Osmanlı'daki ilk işçi sendikası olarak kabul edilen Ameleperver Cemiyeti isimli örgütün kuruluş tarihi ile isminin yanlış bilindiği (doğru isim Amelperver Cemiyeti idi) ve de bir işçi sendikası olarak kabul edilemeyeceğinin 1995 gibi geç bir tarihte netleştirilebilmesi¹ bile başlı başına alandaki boşluğu göstermektedir.

¹ Amelperver Cemiyeti'nin bir işçi sendikası değil de hayır cemiyeti olarak değerlendirilebileceğine ilk kez Oya Sencer değinmişti. Sencer'e göre derneğin ismi *işçi seven, işçi dostu* ameleperverden ziyade, *iş seven, iş dostu* anlamına gelen amelperverdi (Oya Sencer, *Türkiye'de İşçi Sınıfı, Doğuşu ve Yapısı*, İstanbul 1969). Cemiyetin nizamnamesi ancak 1995 yılında ortaya çıkarılmış ve Rum vatandaşlar ağırlıklı olmak üzere hayırseverlik temelli faaliyet gösteren bir örgüt olduğu anlaşılmıştı (Erkan Serçe, "Mitostan Gerçeği: Amelperver Cemiyeti", *Toplumsal Tarih*, S. 14, Şubat 1995, s. 6-11). Literatürde emek tarihine ilişkin benzer bir yanlış kabul 1845 Polis Nizamnamesi ile ilgilidir. 1845 tarihli bu yasal düzenlemenin işçi örgütlenmesi ve işçi hareketlerini yasaklayan 12. maddesi, bu tarihten önce Osmanlı'da işçi örgütleri ve işçi hareketlerinin var-

90'ların sonu ve 2000'lerin başlarıyla birlikte, Osmanlı emek tarihiyle ilgilenen araştırmacı ve eser sayısı da hızlı bir şekilde artmaya başladı. Her yeni eserle birlikte literatüre yeni bilgilerin eklenmekte olması, alanın boşluğunu ve yeni çalışmaların gerekliliğini de göstermektedir.

Osmanlı emek tarihi literatürünün 1990'lara kadar sınırlı sayıda çalışmaya konu olmasının temel nedenlerinden birisi de "işçi" için yapılan eksik tanımlamadan kaynaklanmaktaydı.² 1992 yılında Yıldırım Koç bu sorunu şu şekilde ifade etmekteydi: "Türkiye işçi sınıfı tarihini yazma çabalarında görülen genel eğilim, başlangıç noktası olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda özel kesimde veya kamu kesiminde askeriye dışında sanayi işletmesi aramaktır. Halbuki Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın öncesinde de işçi sınıfı vardı. Türkiye işçi sınıfı tarihi yazma çabaları, günümüze doğrudan fazla bir miras bırakmış olmasa bile, bu dönemleri de kapsamalıdır."³ Bu ifadeleriyle Koç, işçi sınıfı yazma çabalarındaki temel eğilime haklı bir eleştiri getirmekteydi. Koç'un bu eleştirilerinden üç yıl sonra yayınlanan ve Şam'daki tekstil kalfalarını ele alan Sherry Vatter'in bir çalışması ise işçi tanımlamasına yönelik eleştirinin haklılığını ortaya koymaktadır. 1879'da Şam'da geleneksel zanaat sisteminde çalışan 3.000 kalfa, ücretlerinin artırılması için dört haftalık bir grev yapmıştı. Bu grev, Vatter'in çalışmasına kadarki dönemde sendika çatısı altında çalışan ücretli sanayi işçileri üzerinde yoğunlaşmıştı. Fabrika ortamı dışında küçük, dağınık atölye ve evlerde çalışan zanaatkârların mücadele ve örgütlenmesine yer vermeyen emek tarihi literatürünün işçi tanımı, kapsamının da dışında kalmaktaydı. Mülksüz ücretli olan bu zanaatkârlar, sınıf bilinci göstereme-

liğine ilişkin bir delil olarak gösterilmekteydi. Ancak yasa metinlerinden ziyade arşiv kayıtları ve dönemin süreli yayınları üzerinden yapılan incelemeler, bu erken dönemler için işçi hareketleri ve örgütlerinin varlığını desteklememektedir. Nitekim Osmanlı yönetimi bu yasayı 1800 tarihli bir Fransız kanununu birebir çevirerek yayınlamıştı. Yasa Osmanlı çalışma hayatının gerçeklerinden ziyade, gelecekte olası grev ve sendikalara karşı bir tedbir olarak değerlendirilmişti. Bu nedenle de söz konusu düzenlemeyi 1845 öncesi işçi örgütleri ve grevlerin varlığına ilişkin bir delil olarak kullanmak hatalı bir yorum olmaktadır (Kadir Yıldırım, *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Örgütler ve Grevler*, İstanbul 2013, s. 310-311).

² E. Attila Aytekin, *Tarlalardan Ocaklara, Sefaletten Mücadeleye; Zonguldak-Ereğli Kömür Havzası işçileri 1848-1922*, İstanbul 2006, s. 15.

³ Yıldırım Koç, *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihinden Yapraklar*, İstanbul 1992, s. 20.

dikleri için işçi sınıfı tarihinin standart parametrelerinin de dışında görülmekteydi.⁴

Osmanlı arşivlerinde aynı dönemlerde zanaatkârlar için benzer örgütlenme ve hareketlere dair farklı örnekler de vardır. Örneğin Şam'daki grev ile aynı yılda, 1879'da, İstanbul Mahmutpaşa'da ayakkabıcı kalfalarının bir örgüt kurduğu görülmektedir. Kalfalar, 20 kuruş ücretle çalışmayı kabul etmeyip, bu ücretle çalışmak isteyenleri de engellemek için örgütlenmişti.⁵ 1893'te ise yine İstanbul'da ayakkabıcı ustaları, *Uhuwvet* isimli bir örgüt kurmuştu. Örgütün amacı, ayakkabıcı işçilerinden işsiz kalanlara özellikle kış aylarında yardım etmek için toplu hareket etmektir.⁶ Benzer örnekler, Osmanlı emek tarihindeki işçi tanımının ve beraberinde işçilere yönelik çalışmaların yaşadığı değişim ve derinleşmenin olumlu yanlarını ortaya koymaktadır. 1990'larla birlikte değişen bakış açısıyla araştırmalar da bu yönde evrildi; işçi tanımı içinde kabul edilen çalışan grupları arttı. Aynı zamanda, görece olarak sanayileşmiş bölgeler dışında kalan kentlerdeki çalışanlar da emek tarihi literatürünün konusu içine alınmış oldu.

Emek tarihi literatüründe 1990'larda yaşanan bu değişimi olumlu karşılarken, bu çalışmada literatürde yeni bir açılıma gidilmesi gerekliliğini de ifade etmeye çalışacağım. İşçi tanımı ve kapsamındaki değişimle araştırmalar fabrikalar dışına çıkıp geleneksel zanaat üretimine de yayıldı. Ancak bugün Osmanlı emek tarihi literatüründe günümüzde halen yer verilmeyen bir çalışan grubu daha vardır. Bu da sayıları tam olarak bilinmemekle birlikte, Osmanlı devlet kayıtlarında 19. yüzyıl sonları itibarıyla 30.000 olduğu tahmin edilen memurlardır.⁷ Osmanlı emek tarihi literatürünün bu eksikli-

⁴ Sherry Vatter, "Militant Textile Weavers in Damascus: Waged Artisans and the Ottoman Labor Movements, 1850-1914", *Workers and the Working Class in the Ottoman Empire, 1839-1950*, Eds. Donald Quataert and Erik J. Zürcher, London 1995.

⁵ BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), DH.MKT (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi), 1326/8, 6 Mayıs 1879 (14 Cemaziyelevvel 1296).

⁶ BOA, DH.MKT, 165/9, 9 Kasım 1893 (29 Rebiülâhîr 1311).

⁷ 30.000 rakamı için *tahmin edilen* kavramı bilinçli olarak tercih edilmiştir. Çünkü 1892 tarihli bir devlet kaydında, "her nasılsa bugüne kadar sayısı kaydedilememiş olan memurlar..." denilmekte ve memur sayısının 30.000 civarında olduğu ifade edilmektedir. Devlet 1892'de memur sayısını tespit etmek için bir girişim başlatmış, ancak kamu kurumlarından tam bilgi toplanamadığı için memur sayısı da net olarak tespit edilememiştir (BOA, BEO [Bâbiâli Evrak Odası], 62/4604, 2 Eylül 1892 (9 Safer 1310);

ğine ilişkin ilk vurgu yukarıda belirtilen çalışmasında Koç tarafından yapılmıştı. Koç, 19. yüzyıl öncesi için, özellikle erken dönemlerde Osmanlı askerlerinden kapıkullarının bir bölümünün mülksüzleşmiş özgür ücretliler olduğunu belirtmektedir. İmparatorluğun zayıflama dönemlerinde kapıkullarının farklı sınıflara yükselmesinin önünün tıkanmasıyla, ücretlerle birlikte itibarları da düşmüş ve ücretlilik ağır basmıştı. Bu ocakların mensupları çıkarları için bu dönemde eylemlerini de sıklaştırdı. Koç, bu eylemleri kapıkulu ocakları mensuplarının önemli bir bölümünü Türkiye işçi sınıfının öncüleri arasında saymamızı gerektiren tavırlar olarak nitelendirmekte ve “Bu konuda resmi tarih sorgulanmadan, farklı bir anlayışla konu yeniden incelenmeden ve tartışılmadan, işçi sınıfı tarihinin ilginç bir sayfası boş kalacağına benzemektedir.” demektedir.⁸

Emek tarihine yönelik çalışmalarda kapıkulu ocaklarının üretime katılan kesimlerini ücretli kesim içinde değerlendiren ve işçi sınıfı içinde yer veren çalışmalara rastlayamamaktayız. Dolayısıyla Osmanlı askerlerinin bu kesiminin emek tarihi ve ücretli işçiler içindeki konumu Koç’un da belirttiği gibi halen araştırılmayı beklemektedir. Koç’un belirttiği dönemler için olmasa da, bu çalışmada benzer bir eleştiriyi 19. yüzyıl ve sonrası için getirmeye çalışacağım. Devlet tarafından istihdam edilen askerler ve memurlar birlikte ele alınarak, birincil kaynaklar üzerinden bu iki grubun ilgili dönemde ücret ve hayat pahalılığı nedeni eylemleri üzerinde durulacaktır. Çalışmada, asker ve memurların ödenmeyen maaşları ve hayat pahalılığının yol açtığı geçim zorlukları nedeniyle gerçekleştirdikleri çok sayıda eyleme değinilecektir. Bu eylemlerin bir kısmı grev şeklinde gerçekleşirken, bir kısmı işi tamamen terk etmekle sonuçlanıyordu. Bazen de isyana dönüşen şiddet olaylarına konu oluyordu. Ancak tüm bu örneklerin ortak noktası, 30.000 civarındaki memur ve aileleri için 19. yüzyıl ve sonrasının oldukça zor bir dönem olmasıydı. İşverenleri, yani devlet bir mali krize girmiş, bu

BOA, DH.MKT, 2004/93). Aslında memur sayısının tespiti için 1880’lerin sonunda da bir komisyon kurulmuş ve çalışmalar başlatılmıştı. Ancak kamu kurumları yeterli özeni göstermemiş, sadece 7.872 memura ait kişisel bilgiler ve çalışma verileri toplanabilmişti. Bu sayının %93,6’sı Müslüman, %3,8’i Ermeni, %1,5’i Rum ve geri kalan kısmı da Katolik, Yahudi, Bulgar, Fransız, Alman, İtalyan, Belçikalı, Macar ve Lehli-lerden oluşmaktaydı (BOA, Y.A.RES [Yıldız Sadaret Resmi Maruzat], 42/3, 27 Mart 1888/14 Rebiülahir 1305).

⁸ Koç, *a.g.e.*, s. 21-34.

kriz de en çok memurları etkilemişti. Uzun süre maaş alamamışlar, bu duruma bir de 1820-1870 dönemindeki hızlı bir artış sonrası 1870-1910 arasında görece bir istikrar dönemi yaşayan ve 1910'lardan sonra tekrar hızlı bir yükselişe konu olan enflasyon sorunu ve artan hayat pahalılığı eklenmişti. Yaşam ve çalışma koşullarının dayanılmaz hale geldiği bu noktada Osmanlı memurları da sessiz kalmamış ve sık sık eylemlerle tepkilerini göstermişti. Bu çalışma, söz konusu tepkileri arşivin tozlu raflarından indirip emek tarihi literatürüne bir katkı olarak sunmak üzere hazırlanmıştır. Bu doğrultuda başta Osmanlı arşivi kaynakları olmak üzere dönemin gazeteleri temel alınmıştır. Çalışmada ilk olarak 19. yüzyıldaki mali kriz ve bu krizin memur maaşlarının ödenmesinde yol açtığı istikrarsızlıklar üzerinde durulacaktır. Daha sonra özellikle de 1910'larla birlikte başlayan savaşlar döneminde enflasyon ve hayat pahalılığındaki artışın memurlar ve ailelerini nasıl etkilediği yine memurların kendi tepkileri üzerinden incelenecektir. Son olarak da, bu olumsuzluklar karşısında memurların iş bırakma eylemleri ve grevlerine değinilecektir. Tüm bunlar, emek tarihi literatüründe ihmal edilen önemli bir çalışma grubunun İmparatorluğun son dönemlerinde yaşam ve çalışma koşullarının aydınlatılmasına bir katkı sağlayacaktır.

1. Mali Bunalım ve Memur Maaşlarının Ödenmesindeki İstikrarsızlıklar

Osmanlı maliyesi için 19. yüzyıl, kamu harcamalarının ve devlet bütçesindeki açıkların önemli oranda arttığı bir dönemdi. Aynı zamanda Avrupa karşısındaki ekonomik geri kalmışlığın⁹ giderilmesi için her alanda reformların öne çıktığı bu dönemde kamu gelirlerinde belirgin bir artış yaşandı. Bu artış sonucu 1849-1850'de 7,1 milyon Osmanlı Lirası olan devlet gelirleri 1875-1876'da 23,8 milyon Lira'ya; 1916-1917'de ise 25 milyon

⁹ Osmanlı'da kişi başına gelirler ABD ve Batı Avrupa ülkeleri ortalamasının 1820 yılında %54,6'sı iken, zamanla fark giderek artmıştır. 1870 yılında ABD ve Batı Avrupa ülkelerinin %40,8'i, 1913 yılında ise %28,8'i olarak gerçekleşmişti. 19. Yüzyılda Osmanlı ekonomisindeki büyümeye rağmen kişi başına gelirler açısından farkın zamanla giderek artması, sanayileşmiş ülkelerin daha yüksek ekonomik büyüme yaşamalarının ve Osmanlı'nın Avrupa ülkelerinin bu iktisadî performansını gerçekleştirememesinin bir sonucuydu (Şevket Pamuk, "Estimating Economic Growth in the Middle East since 1820", *The Journal of Economic History*, Vol. 66, No. 3, September 2006, s. 815-816).

Lira'ya yükseldi. Gelirlerdeki artışa rağmen kamu harcamalarının çok daha fazla artması, devlet maliyesindeki krizin en önemli nedenidir. 1846-1847'de toplam kamu harcamasının tahminî değeri 6,3 milyon Osmanlı Lirası idi. Dolayısıyla Osmanlı maliyesinin Tanzimat'ın hemen sonrasında gelir gider dengesini fazlasıyla tutturduğu ifade edilebilir. Ancak kamu harcamaları bu dönemden sonra hızlı bir biçimde arttı. 1910'lar sonrasındaki savaş dönemlerinde ise büyük bir istikrarsızlıkla karşı karşıya kaldı. 1875-1876'da 28,9 milyon Osmanlı Lirasına yükselen kamu harcamaları, kamu gelirlerinin 5 milyon Lira civarı üstüne çıktı. 1916-1917'de ise 39,7 milyon Lira'ya yükseldi. Bu da kamu gelirlerinin yaklaşık 14 milyon Lira fazlası olacak şekilde harcama yapıldığını göstermektedir.¹⁰ 19. Yüzyıl ortalarından 1916'ya gelen kadar kamu gelirleri yaklaşık 2,5 kat artarken, kamu harcamaları ise 5,5 kat civarında arttı ve devlet maliyesini zor bir duruma soktu.

Bütçe açıkları nedeniyle yaşanan mali sorunlar devlet yönetimini çeşitli tedbirler almaya itti. Bunlardan birisi, para sisteminde uygulamaya sokulan yeniliklerdi. Bir tür iç borçlanma sistemi olarak değerlendirilen ve geçmişi 1775 yılında çıkarılan eshama kadar geri giden kaime uygulaması 1840 yılında devreye sokuldu. Nakit para hükmüne sahip ve alışverişlerde kullanılmak üzere basılan kaimelerin ilk başta faizsiz çıkarılacağı ilan edildiği de, halkın bunlara rağbet etmesi noktasındaki endişeler nedeniyle kaimeler %12,5 faiz verecek şekilde piyasaya sürüldü. Ancak her türlü teşvik tedbirine rağmen bankerler kaimeleri para olarak kabul etmezken, halk da alışverişlerde kaime yerine madenî para kullanımını tercih etti. Zamanla aşılacak bu endişelere karşın, kaimenin fiyatında yaşanan düşüş günlük hayat ve ticareti olumsuz etkiledi. 1861 yılına gelindiğinde, normalde 100 kuruş olması gereken bir altının fiyatı kaime ile 400 kuruşa kadar fırladı ve piyasada artık kaime geçmez oldu. Esnaf ve tüccar işyerlerini kapatırken, halk panik içinde elindeki nakitle ekmek almaya yöneldi ve sokaklarda ekmek kavgaları yaşandı. Tedavülde eski sistemden kalma çok sayıda gümüş paranın da varlığı, parasal istikrarsızlık ve karışıklıkları da tetikledi. Özellikle ufaklık para sıkıntısı gündelik iktisadî hayatı pahalılaştıran bir unsur olmaya devam etti. 1862'de bu kaime uygulamasından vazgeçildikten sonra,

¹⁰ Tefik Güran, *Osmanlı Mali İstatistikleri: Bütçeler (1841-1918)*, Ankara 2003, s. 12-13 ve 230. (100 Kuruş=1 lira).

1877-78 Rus Savaşı döneminde tekrar kaime basıldı. Ancak yine değerindeki hızlı düşüş, ücret ve maaşlarını kaime ile alan çalışanların satın alma güçlerini olumsuz etkiledi. Kaime değerindeki düşüş nedeniyle maaşlarının satın alma gücü her geçen gün eriyen ve geçim sıkıntısı had safhaya çıkan memurlardan bir kısmı devlet memuriyetini terk etmeye başladı.¹¹ Para sistemindeki istikrarsızlık, mali yapıdaki sıkıntıları daha da artıran bir gelişmeydi.

Aynı dönemlerde Osmanlı maliyesinde dikkat çeken bir diğer gelişme, iç borçlar ve dış borçlardaki artışı. İlk defa Kırım Savaşı (1853-1856) nedeniyle başvuru dış borçlar, kısa süre içinde hızlı bir şekilde arttı ve Osmanlı maliyesi için önemli bir problem haline geldi. Nitekim 1861-62'de dış borçların toplam kamu harcamaları içindeki payı %7,5'e çıkarken; bu oran 1875-76'da %24,9'a yükselmışti. 1846-47'de toplam kamu harcamaları içinde %10,1 paya sahip olan iç borçlar da sürekli artmaktaydı. Mali bunalmaya geçici bir çözüm olarak hedeflenen iç borçlardaki hızlı artış, toplam kamu harcamaları içinde iç borçların payını 1875-76'da %26,5'e çıkarmıştı.¹² İç ve dış borçlanmada yaşanan bu hızlı artış, Osmanlı'yı 6 Ekim 1875'te borçlarını ödeyemeyeceğini ilan ettiği kısmî bir moratoryumu hayata geçirmek zorunda kalmaya kadar itti.¹³

Mali yapıdaki sıkıntılarla birlikte, Tanzimat dönemi için memur maaşlarının ödenmesine yönelik belirtilmesi gereken bir diğer değişiklik, maaş sistemi ile ilgili hayata geçirilen yeniliklerdir. Önceki dönemlerde, Osmanlı sistemine göre en alt seviyeden üst seviyeye kadar tüm memurların yaptıkları işlerin karşılığı olarak aldıkları bir takım gayrimuayyen gelirleri vardı. Büyük memurların gelirleri, yılda bir kez vali ve taşra memurların *boğçabahâ* adı altında gönderdikleri hediyelerle, kendilerine verilen atıyye (hediye, bahşiş) ve mevküflardı. Diğer memurlar ise, yaptıkları işler karşılığında iş sahibinden harç, kâğıt, i'lâm ücreti gibi bedeller alırdı. Rüşvete açık olan bu durumun önüne geçmek için 1838'de hayata geçirilen bir düzenleme ile memurlara düzenli maaş bağlanmasını öngören yeni bir sis-

¹¹ Ali Akyıldız, *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kağıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, İstanbul, 1996, s. 25, 30-32, 69, 74, 81, 98-99, 133, 145, 160.

¹² Güran, *a.g.e.*, s. 14-15.

¹³ Hüseyin Al ve Şevket Kamil Akar, *Osmanlı'dan Günümüze Borsa; Dersaadet Tahvilât Borası 1874-1928*, İstanbul, 2014, s. 183.

teme geçildi. Mevcut malî yapının düzenli maaş ödenmesi sistemine hemen uyum sağlayamaması, belli bir süre için maaşlara karşılık bulunmasında zorlanılmasına neden oldu. Bu sorun maaş işleri ile ilgilenecek dört kişilik bir heyet kurulmasıyla çözülmeye çalışılmışsa da, yeni sisteme uyumda yaşanan sorunlar nedeniyle bazı dairelerde memurların maaş alabilmek için iki ay beklediği de görülmekteydi.¹⁴ Kamu yönetimi yeni maaş sistemine zamanla uyum sağladı, ancak 19. yüzyılın ikinci yarısı ile birlikte mali sıkıntılar artacak olması, memur maaşlarının ödenmesi noktasında ciddi sıkıntıları da beraberinde getirdi.

Osmanlı malî yapısındaki bozulmaya paralel olarak 1860'lardan itibaren memur maaşlarının ödenmesinde de önemli sorunlar yaşanmaya başlanmıştı. Memurlar aylarca maaşlarını alamazken, bazılarının yıllar önceden kalan maaş alacakları vardı. Nisan-Mayıs 1853'e ait ödeme kayıtları, maaşların zamanında ödendiğini göstermektedir. Enflasyon ve dış borçların mali istikrarsızlığı ağırlaştırdığı Kırım Savaşı'ndan sonraki tarihlere ait kayıtlar ise maaş ödemesindeki gecikmelerin artmaya başladığını göstermektedir. Uzun süre maaş alamayan memurlar için geçmiş alacaklarına dair birkaç aylık maaş ödenmesiyle sorun ertelenmeye çalışılmaktaydı. Ancak mali iflasa gidecek olan süreç, durumu daha da ağırlaştıracaktı.¹⁵ Ülkenin hemen her bölgesinden memurların alamadıkları maaşlarına ilişkin şikâyetler geliyordu. Bu durum özellikle 1880'lerle birlikte artarken, 1890'lar ve sonrasında ise dayanılmaz bir hale geldi. Maaşlarını alamayan birçok memur görevini terk ederken, devlet işlerinin yürütülmesinde de önemli aksamalar meydana geldi.

Bütçenin içinde bulunduğu durum nedeniyle memurların maaş ödemelerinde yaşanan sıkıntı bir yana, memurların tepkisine neden olan bir diğer gelişme mevcut memur sayısının azaltılmasının istenmesiydi. Maliye Nezareti'nin 1880-1881 dönemi toplam tahsisatı 9.811.100 kuruş iken; toplam giderlerinin 76.182.374 kuruş olması; Cemiyet-i Sıhhiye-i Mülkiye'nin tahsisatı 105.000 kuruş iken giderlerinin 500.000 kuruş olması gibi mali

¹⁴ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993, s. 105-109.

¹⁵ Carter V. Findley, *Kalemîyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, İstanbul 1996, s. 321-324.

denge-sizlikler tasarruf zorunluluğuna gerekçe gösteriliyordu.¹⁶ Memurlar ise zaten maaşları çok düşük olduğu ve düzensiz ödendiği için tasarruf kararına şiddetle tepki gösteriyordu. Selanik'teki telgraf memurları, maaşlarının azaltılması halinde topluca istifa edeceklerini belirterek uygulamaya şiddetle karşı çıkmıştı.¹⁷ Bütçe açığının sürdürülemez hale gelmesi nedeniyle, tüm tepkilere rağmen maaşlardan %20 oranında kesinti yapıldı. Aynı yıl hazırlanan maaş kararnamesi ile en üstten en alt seviyeye tüm memurların maaşları azaltıldı. Kesintiye karşı maaşların düzenli olarak ödeneceğinin taahhüt edilmesi, memurların kesintiye tepkilerini dindirmek için değerlendirilen bir tedbirdi.¹⁸ Bu tasarruf tedbiri kısa vade için faydalı olmuşsa da, uzun vadede mali krizleri çözmekten çok uzaktı. Nitekim zamanla aynı sorunlar ve çözüm yöntemleri tekrar gündeme gelecekti. Yaklaşık 20 yıl sonra da benzer bir tasarruf teklifi gelince memurlar yine tepki gösterecekti. İstanbul'daki memurlar, maaşlarının zaten düşük olduğu ve binlerce ailenin sıkıntılarının katlanılamaz hale geleceği gerekçesiyle tasarruf teklifine tepki göstermişti.¹⁹

Memurların maaşlarının ödenememesinin bir kriz haline gelmesi özellikle 1880'lerde dikkat çekici hale geldi. 1881 yılında Tophane ve Tersane memurları bir hayli vakittir maaş alamadıklarını belirterek, en azından bir aylık maaş ödemesi yapılmasını istiyordu.²⁰ 1882 yılında Maarif Nezareti, bünyesindeki memurların 6-7 aydır maaşlarını alamadığını bildirmekteydi. Bu da, bir hayli sıkıntılarla açılan okulların kapanmasına ve eğitimin ak-

¹⁶ BOA, DH.MKT, 1729/116, 7 Haziran 1890 (18 Şevval 1307). Tasarruf amacıyla memurların işten çıkarılması 1920 yılında da gündemdeydi. İstanbul Belediyesi tasarruf için kadın memurları işten çıkarmıştı. Ancak ilginç bir şekilde, tasarruf gerekçeli bu karar sonrası diğer memurların maaşlarına zam yapılmıştı. Kadın memurlar da bu durumu çalışma hayatında kendilerine karşı bir ayrımcılık olarak değerlendirmişti (BOA, DH.UMVM [Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilâyat Evrakı], 90/69, 6 Nisan 1920/17 Receb 1338).

¹⁷ BOA, Y.PRK.ASK, 4/2, 20 Nisan 1880 (10 Cemaziyelevvel 1297).

¹⁸ Ö. Faruk Bölükbaşı, *Tezyid-i Varidat ve Tenkih-ı Masarifat: II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare*, İstanbul 2005, s. 52.

¹⁹ BOA, Y.MTV (Yıldız Mütenevvi), 223/28, 21 Kasım 1901 (9 Şaban 1319).

²⁰ BOA, A.MKT.MHM (Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Evrakı), 486/58, 17 Nisan 1881 (17 Cemaziyelevvel 1298).

samasına yol açıyordu.²¹ Aynı nezaret, 1888 yılında da öğretmenlerin 4 aydan beri maaş alamadığını ifade etmekteydi. Öğretmenlerin son derece zor durumda olduklarını belirten nazır, en azından bir aylık maaş ödemesi yapılmasını talep ediyordu.²²

Maaşların ödenmesindeki gecikme devlet yönetiminin de gündemindeydi. 1886 tarihli bir Padişah emrinde, İstanbul'daki memurların ve diğer devlet çalışanlarının iki yıldır maaşlarının oldukça gecikmeli ödendiği belirtilmekteydi. Padişah, maaşların zamanında ödenmesi ve ödenememiş olan maaşların acilen kapatılması için tedbir alınmasını istiyordu.²³ Ancak mali sıkıntı, padişahın bu emrinin temenni olarak kalmasına ve maaş ödemelerindeki sorunların gelecek yıllara aktarılmasına neden olmaktaydı. Nitekim sorun devam ettiği için 1895 ve²⁴ 1900 yıllarında da Padişah tekrar tedbir alınması için emirler vermişti.²⁵ Ancak aşağıda da görüleceği üzere tüm bu dönemlerde geç ödenen veya hiç ödenemeyen maaşlara dair memurların şikâyetleri artarak devam edecekti. Bu da, sorunun farkında olsa dahi, Osmanlı yönetiminin memur maaşları ile ilgili çözüm üretmediğini göstermektedir. Konunun uluslararası basına haber olması ve dünya gündemine taşınması, Osmanlı yönetiminin huzurunu iyice kaçırmaktaydı. Fransa'da *Figaro*'nun bazı memurların ödenemeyen maaşlarının 40 aylığa ulaştığı ve Osmanlı'nın mali açıdan çıkmazda olduğu haberi;²⁶ İngiltere'de *Daily Mail*'in ödenemeyen maaşlar nedeniyle Osmanlı'nın yurtdışı elçiliklerinde çalışanların işi bıraktığına ilişkin haberi Osmanlı yönetimince de takip edilmekteydi.²⁷ Her ne kadar bu haberler rahatsızlık verse de, mali kriz ne bu tarz haberlerin, ne de memur maaşlarının ödenmesindeki gecikmenin sonlandırılmasına imkân tanımıyordu.

²¹ BOA, MF.MKT (Maarif Nezareti Mektubi Kalemi), 75/68, 3 Mart 1882 (12 Rebiülahir 1299).

²² BOA, MF.MKT, 96/39, 4 Ocak 1888 (19 Rebiülahir 1305).

²³ BOA, İ.DH (İrade Dahiliye), 987/77963, 20 Nisan 1886 (16 Receb 1303).

²⁴ BOA, İ.HUS (İrade Hususi), 39/1313M-33, 11 Temmuz 1895 (18 Muharrem 1313).

²⁵ BOA, İ.HUS, 80/1317L-28, 15 Şubat 1900 (14 Şevval 1317).

²⁶ BOA, Y.PRK.TKM (Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği Evrakı), 12/28, 19 Temmuz 1888 (10 Zilkade 1305).

²⁷ BOA, Y.PRK.HR (Yıldız Perakende Hariciye Evrakı), 32/78, 25 Mart 1903 (25 Zilhicce 1320).

1890'larla birlikte ödenemeyen maaşlar nedeniyle ülkenin hemen her bölgesinden memurların şikâyetleri iletmeye başlanmıştı. 1893 yılında Bingazi'de 3 aydır maaş alamayan memurların zarurî ihtiyaçlarını karşılayamaz hale geldiği, en azından maaşlarının bir kısmıyla birlikte yiyecek erzak gönderilmesi talep ediliyordu.²⁸ İşkodra'daki Adliye memurları ise yılın sekizinci ayı gelmesine rağmen sadece 2 aylık maaş alabildiklerinden şikâyet edip, içinde buldukları zaruretin *devletin şanına* yakışmadığını belirtiyordu.²⁹ Aynı yıl Suriye nüfus memurlarının verimsiz çalışmasına ilişkin bir şikâyet, düşük ve düzensiz maaşların ehliyetsiz memurlar istihdam edilmesine neden olduğunu da göstermekteydi. Dahiliye Nezareti, Suriye'deki nüfus işlemlerinin kötü yapıldığı ve bu nedenle niteliksiz memurlar istihdam edilmemesini vilayete bildirmişti. Vilayet ise işlerin çok fazla olmasına rağmen maaşların az olduğu ve düzenli ödenmediğini, hatta bu nedenle boş bir memur kadrosuna kimsenin başvurmadığını belirtmişti. Bu nedenle de memurların niteliksiz olmasının normal olduğu, maaşların biraz artırılması halinde bu sıkıntının çözülebileceği ifade edilmişti. Vilayet'in bu talebi olumlu karşılanmışsa da, Suriye'de yapılacak bir maaş zammının diğer vilayetlerde de talep edileceği ve devlet maliyesinin bu artışın karşılanması için müsait olmadığı belirtilerek zam yapılmaması istenmişti.³⁰

Sorunun içinden çıkılmaz hale gelmesiyle devlet bir takım tedbirlere de başvurmuştu. Bunlardan biri, maaşların para olarak değil de "*havalename*"ler olarak verilmesiydi. Belli bir süreliğine kesilen bu havalenamerler, memurların geçmiş alacaklarını kayıt altına almış oluyordu. Ancak Osmanlı memurlarının içinde bulunduğu zor durum, bu süreyi beklemelerini imkânsız kılıyordu. Ellerindeki havalenamerleri sarraflara bozduruyorlar, sarraflar da bu işlemlerde memurlara çok düşük ödemeler yapıyordu. Sarraflar bu havalenamerleri %40, %50 ve hatta bazen %60 oranlarında kesintilerle alıyor ve zaten düşük olan memurların gelirinin yarısına el koymuş

²⁸ BOA, BEO, 178/13317, 30 Mart 1893 (12 Ramazan 1310).

²⁹ BOA, BEO, 178/13327, 18 Mart 1893 (29 Şaban 1310).

³⁰ BOA, BEO, 281/21050, 26 Aralık 1893 (15 Rebiülevvel 1311). Düşük maaşlar nedeniyle ehliyetsiz memurların istihdam edildiğine dair bir şikâyet, 1915 yılında İstanbul, Üsküdar ve Beyoğlu nüfus memurlukları için de dile getirilmişti (BOA, DH.SN.THR [Dahiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemî Evrakı], 62/8, 10 Nisan 1915/25 Cemazıyelevvel 1333).

oluyorlardı. Havalename uygulaması nedeniyle birçok memur sarraf ve tefecilere mahkûm kalınca, uygulama 1894 yılında kaldırıldı ve yeni havalenameler çıkarılması yasaklandı.³¹ Aslında benzer bir tedbir yöntemi 1879 yılında da değerlendirilmiş ancak başarılı olamamıştı. Aylardır maaş alamayan asker ve memurlara maaşları karşılığında sergi adı verilen resmi bir kâğıt verilirdi. Memurlar bu sergileri gerçek değerinin çok daha altında bir meblağ karşılığında sarraflara kırdırırdı. Ancak zamanla sarraflar bu kâğıtlara itibar etmemeye başladı. Ramazan ayında her ne kadar yarım aylık verileceği ilan edildiyse de, mali kriz nedeniyle bu söz de yerine getirilemedi. Memurlar maaşlarını alma ümidini Ramazan Bayramına sakladılarsa da, bayramda da maaşları ödenemedi.³²

Farklı dönemlerde başvuru olan bu tarz tedbirler çözüm olamayınca, memurlar için ileriki dönemlerde yaşam daha da zor hale geldi. 1898 yılında Hakkari'deki memurların bazıları 7-8 aydır maaş alamadıkları için işlerini bırakıyordu. Maaş alamayan bazı askerlerin kaymakamı tehdit etmesi, bölgede devletin otoritesinin de sarsılmasına neden oluyordu.³³ Üç aylar, Ramazan ve Kurban Bayramları gibi kutsal dönemlerde memur maaşlarının verilmesine her dönem özel bir itina gösteren devlet yönetimi, 1899 yılına gelindiğinde büyük bir sıkıntı içine düştü. Kandil günü nedeniyle yapılması gereken maaş ödemesi Yunan Savaşı tazminatı olarak ayrılan farklı bir tahsisattan ve bankalardan alınan borçlarla gecikmeli olarak ödenemedi. Ramazan ve Kurban Bayramı için maaş ödenmesi de Osmanlı Bankası'na verilen çeşitli ayrıcalıklar karşılığında buradan alınan borçla mümkün oldu. Her maaş ödemesi zamanında farklı devlet kurumları arasında bir yazışma trafiği başlıyor, kamu yetkilileri yeni bir krizle karşı karşıya kalıyordu.³⁴

³¹ BOA, Y.PRK.TKM, 31/46, 3 Temmuz 1894 (29 Zilhicce 1311). Benzer bir tedbir 1891-92 yıllarında Zonguldak madenlerindeki işçilere de uygulanmış ve devlet ödeyemediği işçi ücretlerini maddi karşılığı olan kâğıtlarla vermeye başlamıştı. Ancak aradan yıllar geçmesine rağmen bu kâğıtların karşılığı işçilere bir türlü ödenememişti. Bu nedenle 1894-1895'ten itibaren bu uygulama da terk edilmişti (BOA, BEO, 576/43126, 21 Şubat 1895/25 Şaban 1312; 628/47032)

³² Bölükbaşı, a.g.e., s. 35-56.

³³ BOA, A.MKT.MHM, 672/16, 18 Nisan 1898 (26 Zilkade 1315); 672/12.

³⁴ Bölükbaşı, a.g.e., s. 90.

1899 yılında üç aylık maaşları içeride kalan Bulgaristan Komiserliği'ndeki memurlara ilişkin³⁵ 1900 tarihli bir devlet kaydı, memurların içinde bulunduğu zorluğu ve bunun devlet işlerini nasıl olumsuz etkilediğini açıkça göstermektedir. Memurların önceki yıldan iki ve mevcut yıldan dört olmak üzere toplam altı aylık maaşları ödenememişti. Maaşlarını alamadıkları için *zaruret ve sefalet* içinde kalan memurlar alacaklıların hakaret ve tehditlerine maruz kalıyordu. İki gün içinde maaşların ödenmemesi halinde Bulgarlara olan borçlarını ödeyemeyecekleri ve alacaklılara hissettirmeden memuriyeti bırakarak bölgeyi terk edecekleri bildiriliyordu.³⁶ Aynı memurların yine ödenemeyen maaşları için acil ödenek gönderilmesi 1902 yılında da istenecekti.³⁷ Bu da mali sıkıntı ve beraberinde maaşların ödenememesinin süreklilik kazandığını göstermektedir. Devlet yönetiminin bu şikâyetlere verebildiği cevap ise, mali açıdan büyük sıkıntı çekildiği ve durumun bir şekilde idare edilmesinin istenmesiydi.³⁸ Merkez ve taşra arasındaki mali iletişimin etkin işlemesi ve merkezin taşradaki etkisini güçlendirmek için uygulanan "*usûl-i merkeziyet*" gereğince, yerel yönetimler her türlü gelir ve giderlerini merkezî devlete bildirmek zorundaydı.³⁹ Ancak maaş ödemelerinde yaşanan tüm aksaklıkların merkeze bildirilmesine karşın, devlet yönetiminin bu konuda çaresiz kaldığı görülmekteydi. Sorunu çözemeyen devlet, çalışanlarından fedakârlık yapmalarını istiyordu.

1900 yılında İşkodra Valisinin *son derece ehemmiyetli* görülen bir talebi, mali sıkıntı ve maaşların ödenememesinin Osmanlı yönetimini nasıl etkilediğini de göstermektedir. Vali, vilayette mali baskının dayanılmaz boyutlara geldiğini, bu nedenle kendisinin bölgeyi idare edemediğini ve yerine bölgeyi yönetecek ehliyetli ve iktidar sahibi birisinin atanmasını istiyor-

³⁵ BOA, A.MTZ.(04) [Sadaret Eyalet-i Mümtaze Bulgaristan Evrakı], 63/12, 18 Temmuz 1899 (9 Rebiülevvel 1317).

³⁶ BOA, A.MTZ.(04), 67/21, 13 Temmuz 1900 (15 Rebiülevvel 1318).

³⁷ BOA, A.MTZ.(04), 80/56, 21 Ağustos 1902 (16 Cemaziyelevvel 1320).

³⁸ BOA, Y.PRK.MK (Yıldız Perakende Müfettişlikler ve Komiserlikler Evrakı), 9/22, 24 Ağustos 1899 (16 Rebiülahir 1317).

³⁹ Yakup Akkuş, "Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform: Merkez-Taşra Arasındaki İdari-Malî İlişkiler ve Vilayet Bütçeleri (1864-1913)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi İktisat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2011, s. 206-207; Bölükbaşı, *a.g.e.*, s. 102-103.

du.⁴⁰ 1904 yılında Debre'deki askerler, 5 aydır maaşları ödenmediği için isyan edip telgrafhaneyi basarak tüm haberleşmenin kesilmesine neden olmuştu.⁴¹ Askerlerin isyanı 10 gün boyunca sürmüş ve isyanın sonlandırılması ancak maaşlarının bir kısmının ödenmesi ile mümkün olmuştu.⁴² Vali, askerler dışındaki tüm memurların da kendisini ziyaret ederek, geçmiş maaşları ödenmezse topluca işi bırakacaklarını söylediklerini haber vermişti.⁴³ Aynı yıl İstanbul, Aydın ve İşkodra'da da askerler alamadıkları maaşları için isyan çıkarmıştı.⁴⁴ Tüm bu örnekler 1900'lerle birlikte mali kriz nedeniyle Osmanlı devletinin yönetme gücünün bir hayli zaafa uğradığını göstermektedir.

1905'te Ergiri Sancağı memurları, yılın sekizinci ayı içinde olmalarına rağmen sadece 3 maaş aldıklarını;⁴⁵ Çemişgezek'teki öğretmenler ise 1904 yılında 9 aylık bir gecikme sonrası maaşlarını aldıklarını, ancak bundan sonra geçen 17 ay boyunca maaşlarını alamadıklarını şikâyet ediyordu. Taşradaki öğretmenler maaş alma ümidiyle 30-40 saatlik bir yolculuk sonrası vilayet merkezine gidiyor, ancak sürekli boş dönüyordu. Bu süreç içinde öğretmen yokluğu nedeniyle eğitim yarıda kalıyordu.⁴⁶ Aynı sıkıntı nedeniyle askerlerin görevlerini yapmaması ise asayiş ve emniyete zarar veriyor, yerel çeteler ve eşkıyalarla mücadeleyi de engelliyordu.⁴⁷

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yönetimin değişmesi ve İttihad Terakki'nin iktidarı ele alması da maaş ödemelerinde yaşanan sıkıntılara çözüm olamadı. Mali yapıda kısa vadede bir iyileştirme yapmanın imkânsızlığı dolayısıyla, rejim ve iktidar değişse de, memur maaşlarının ödenmesindeki sıkıntı ve düzensizlik aynen devam ediyordu. Meşrutiyet'in

⁴⁰ BOA, DH.MKT, 2427/30, 11 Kasım 1900 (18 Receb 1318).

⁴¹ BOA, Y.PRK.BŞK (Yıldız Perakende Başkitabet Evrakı), 73/20, 15 Ekim 1904 (5 Şaban 1322).

⁴² BOA, TFR.I.KV (Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı), 77/7645, 21 Kasım 1904 (8 Teşrinisani 1320).

⁴³ BOA, TFR.I.KV, 76/7587, 3 Kasım 1904 (21 Teşrinievvel 1320).

⁴⁴ BOA, Y.PRK.TKM, 48/18, 27 Kasım 1904 (19 Ramazan 1322).

⁴⁵ BOA, DH.MKT, 1022/64, 25 Ekim 1905 (25 Şaban 1323).

⁴⁶ BOA, MF.MKT, 846/7, 20 Mart 1905 (7 Mart 1321).

⁴⁷ BOA, Y.EE.KP (Yıldız Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı), 24/2319, 17 Mart 1905 (10 Muharrem 1323).

ilanından yaklaşık 2 ay sonra Yanya valiliği, 3-4 aydır maaş alamayan memur, asker ve jandarmaların şiddetle sızlandığını, hiç olmazsa yaklaşmakta olan Ramazan ayı nedeniyle birer maaş ödenmesini ısrarla istiyordu.⁴⁸ 1913'te Edirne'de;⁴⁹ 1916'da Elazığ'da 4-5 aydır maaş alamadıklarından yakınan memurların şikâyetleri duyuluyordu.⁵⁰ 1917'de Konya ve Eskişehir'deki cami imamları ise geçim sıkıntılarının had safhaya ulaştığı gerekçesiyle işlerini bırakmıştı.⁵¹

Savaş dönemlerindeki ek masraflarla birlikte mali yapıdaki bozulmanın artması, memur istihdamını da direkt etkilemişti. 1919'da Dahiliye Nezareti'nden tüm vilayetlere gönderilen bir yazıda, bütçedeki sıkıntı gerekçesiyle cari hizmetlerle yetinilmesi ve yeni memur alınmaması isteniyordu.⁵² Bakanlık fazla memur sayısı ve bütçe üzerindeki yükten şikâyet ederken, Karesi ve Bandırma'da olduğu gibi memurlar ise maaşlarının ödenmemesinden dolayı görevlerini bırakıyordu.⁵³ Devlet bir yandan yeni memur alınmamasını istiyor, ancak diğer yandan görevini terk eden memurlar nedeniyle kamu işlerinin yürütülemediğine dair haberler geliyordu.

Memur maaşlarının ödenmesindeki gecikmeler dışında Osmanlı memurlarının tepkilerini çeken bir sorun daha vardı. Bu da, aynı bölgede ve hatta aynı dairede çalışan bazı memurların gecikmiş maaşları ödenirken bazılarının ödenmemesidir. Memurlar, haksızlık ve adaletsizlik olarak nitelendirdikleri bu duruma da tepki gösteriyordu. Örneğin 1899'da Yemen'deki telgraf ve posta memurları, bölgede tüm memurlara yapılan zammın kendilerine yapılmamasından şikâyetçiydi.⁵⁴ 1903 yılında Selanik Petriç'te tüm memurların maaşları ödenmiş, adliye memurlarının maaşları ise ödenmemişti. Selanik'in diğer bölgelerindeki adliye memurlarının ma-

⁴⁸ BOA, DH.MKT, 2617/74, 28 Eylül 1908 (2 Ramazan 1326).

⁴⁹ BOA, A.MKT.MHM, 743/24, 12 Nisan 1913 (5 Cemaziyelevvel 1331).

⁵⁰ BOA, DH.İ.UM (Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı), 4-1/18, 22 Ocak 1916 (16 Rebiülevvel 1334).

⁵¹ BOA, DH.İ.UM, 4-2/4-7, 15 Ocak 1918 (2 Rebiülahir 1336).

⁵² BOA, DH.EUM.MH (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Muhasebe Evrakı), 188/12, 3 Nisan 1919 (2 Receb 1337).

⁵³ BOA, DH.İ.UM, 20-16/10-50, 3 Şubat 1919 (2 Cemaziyelevvel 1337); BOA, DH.ŞFR, 611/33.

⁵⁴ BOA, İ.PT, 10/1317R-02, 11 Temmuz 1899 (2 Rebiülevvel 1317).

aşları da ödenmesine rağmen kendilerine ödeme yapılmayan Petriç memurları da duruma tepki göstermişti.⁵⁵

Bu tarz olumsuzluklar yeni değildi ve 1880'lerde de şikâyetlere konu olmaktadır. Bu şikâyetler üzerine Padişah bir emir yayınlamıştı. Aynı dairede çalışan memurlardan bazılarının tam maaş alırken diğer bazılarının aylardır maaş alamaması eşitlik ve adalete aykırıydı ve hemen düzeltilmeliydi.⁵⁶ Ancak maaş ödemelerindeki bu dengesizlik düzeltilmedi ve sorun gelecek yıllara da aktarıldı. 1908 yılında yönetimi devralan İttihad Terakki de benzer bir bildiri yayınladı. Bazı memurlar maaş alırken diğer bazılarının alamaması Meşrutiyet'le hedeflenen eşitlik ve adalete aykırıydı. Kendi yönetimlerinde maaş ödenmesindeki eşitsizliklere dair denetlemeler yapılacak ve aykırı davranışlar cezalandırılacaktı.⁵⁷ Ancak İttihad Terakki yönetiminin bu emri de 20 yıl önce aynen padişahın emri gibi kâğıt üzerinde kalacaktı. Mali sıkıntılar memur maaşlarının düzenli ödenmesi isteğinin gerçekleşmesine izin vermeyecek ve memurların şikâyetleri bu tarihten sonra da devam edecekti. 1909 yılında Yanya'daki memurlar, bölgede askerî memurların maaşlarının ödenmesine rağmen kendilerinin ödenmemesini şikâyet ederken,⁵⁸ 1915 yılında Trablusşam'daki polis memurları ise, Beyrut ve Hayfa'da aynı işi yapan polisler yapılan zammın kendilerine neden yapılmadığını sorgulayacaktı.⁵⁹

Maaşların ödenmesinde yaşanan gecikme ve düzensizlik dışında, Osmanlı memurları için 1910'larda yaşam şartlarını çok daha zor hale getiren bir olumsuzluk daha vardı. Bu da yükselen enflasyon ve bu nedenle memurların satın alma güçlerinin düşmesiydi. Zaten alamadıkları ya da çok geç aldıkları maaşları yanında, bir de mal ve hizmet fiyatlarının artması, Osmanlı memurları için sorunları içinden çıkılmaz hale getirmekteydi.

⁵⁵ BOA, TFR.I.SL (Rumeli Müfettişliği Selânik Evrakı), 48/4773, 8 Ağustos 1904 (26 Cemaziyevvel 1322).

⁵⁶ BOA, İ.DH, 1072/84095, 4 Mart 1888 (20 Cemaziyelahir 1305).

⁵⁷ BOA, TFR.I.MKM (Rumeli Müfettişliği Makamat Evrakı), 35/3403, 21 Nisan 1909 (30 Rebiülevvel 1327).

⁵⁸ BOA, DH.MKT, 2814/58, 17 Mayıs 1909 (26 Rebiülahir 1327).

⁵⁹ BOA, DH.EUM.MEM (Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Memurin Evrakı), 45/4, 30 Ocak 1915 (17 Kânunisâni 1330).

2. Enflasyon, Hayat Pahalılığı ve Memurların Yaşam Standartlarına Etkileri

1830'lara gelene kadar enflasyon Osmanlı ekonomisi için pek de önemli bir sorun değildi. Ancak 1830'larla birlikte enflasyonda belirgin bir yükseliş süreci başladı. 1860'ların sonuna gelindiğinde 1469 yılına nazaran 285 kat daha fazla artmış olan fiyatlar genel seviyesi, bu dönemden sonra nisbî bir istikrar sürecine girmiş, 1910'lardaki savaş dönemlerinde ise kontrol edilemez hale gelmişti. Fiyatlar genel seviyesindeki bu yükseliş memurlar için de hayat pahalılığının artması ve satın alma gücünün düşmesine neden olmaktaydı.

Tablo 1: Tüketici Fiyatları Endeksi (1469=1.0)

<i>Yıllar</i>	<i>Tüketici Fiyatları Endeksi</i>	<i>Yıllar</i>	<i>Tüketici Fiyatları Endeksi</i>
1469	1.0	1830-39	130.1
1750-59	10.1	1840-49	181.0
1760-69	11.1	1850-59	240.5
1770-79	17.8	1860-69	285.7
1780-89	17.2	1870-79	265.6
1790-99	24.5	1880-89	238.1
1800-09	34.7	1890-99	235.6
1810-1819	49.5	1900-09	220.9
1820-29	62.8	1910-14	294.2

Kaynak: Şevket Pamuk, "Prices in the Ottoman Empire, 1469-1914", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 36, 2004, s. 455'ten yararlanılarak düzenlenmiştir.

Enflasyonda özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında hızlı bir artış yaşandı. Üretim düşmesi ve ithalatın kesilmesiyle halkın en temel ihtiyaç mallarına ulaşımı dahi güçleşti. Devlet her ne kadar fiyatları sabit tutmaya çalışsa da, serbest piyasada karborsacılık ve spekülörlük baş gösterdi. İstanbul için 1914 Temmuz'u 100 kabul edildiğinde perakende fiyatlar 1915'te 153'e, 1916'da 320'ye, 1917'de 839'a ve 1918'de 1.789'a yükseldi. Başkent dışındaki bölgelerde de İstanbul'a göre düşük olsa da enflasyon önemli oranda yükseldi. Ege ve Orta Anadolu'da fiyatlar savaş öncesine göre 1915'te %40, 1916'da %90, 1917'de %200-250 ve 1918'de %400-500

oranında yükseldi. Suriye, Filistin ve Cebel-i Lübnan'da ise kıtlığın şiddeti nedeniyle fiyatlar kontrol altına alınamaz haldeydi.⁶⁰

Artan enflasyon ile birlikte kâğıt paranın değerindeki düşüş de memurların alım gücünü azaltmaktaydı. Öyle ki, 1878 yılında maaşlarının sikke değil de kâğıt para ile verileceği söylentisi üzerine buna tepki gösteren posta ve telgraf görevlileri grev dahi yaparak haberleşme işlemlerini aksatmıştı. Yanya, Halep, Aydın, Zor, Kosova, Suriye gibi taşradaki birçok bölgeden kaime değerinin düşmesi nedeniyle maaşları eriyen memurlar ve güvenlik güçlerinin görevi bırakıp kaçtığına dair sürekli yazılar gelmekteydi. Suriye Valisi, memurlar arasında hırsızlık ve rüşvet olaylarına karışanların sayısının arttığını bildirmekteydi. Kamusal güvenliği sağlamakla yükümlü memurların kendileri bu düzeni bozar hale gelmişti. Hayat pahalılığındaki artış sadece Osmanlı memurlarını değil, Osmanlı topraklarında görev yapan yabancı devlet görevlilerini de etkilemekteydi. İstanbul'daki İngiliz elçiliği çalışanlarının hayat pahalılığındaki artış nedeniyle kraliçeden maaşlarına zam istemesi sonrası, maaşları %20 oranında artırılmıştı.⁶¹

Tablo 1'de görüleceği üzere, 1880'ler sonrasında enflasyon bir nebze kontrol altına alınmış ve 1910'lara kadar geçecek sürede düşmüştü. Ancak 1910'larla birlikte başlayan savaşlar, hayat pahalılığını eskisine nazaran daha ağır hale getirmişti. Geçim sıkıntılarının had safhaya ulaştığı bu dönemde memurların şikâyetleri ve maaş artış talepleri de artmaktaydı. Bu durum üzerine memur maaşlarına ilk olarak 1916 yılında bir zam yapıldı. Ayda 1.000 kuruşa kadar maaş alan memurlara %20 ve 1.000 kuruştan fazla maaş alanlara % 15 zam yapıldı. Fiyat artış oranının çok altında kalan bu zam memurların geçim sıkıntısına çare olamadı. Artan şikâyetler sonrası 1918 yılında 1.000 kuruşa kadar maaş alan memurların aldığı maaş zammı %50'ye; 1001-3000 kuruş arası maaş alanların zam oranı ise %30'a çıkarıldı. Ancak tüm bunlara rağmen, İstanbul'da savaş öncesine göre memurların satın alma gücü %60-80 oranında zayıflamıştı. Hayat pahalılığı artışından işçiler de etkilenmiş, ancak işçi ücretleri memur maaşlarına nazaran daha

⁶⁰ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara 1994, s. 47-50.

⁶¹ Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu; Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*, İstanbul 2003, s. 282-285.

fazla artmıştı.⁶² Dolayısıyla hayat pahalılığı memurları işçilere göre daha olumsuz etkilemişti. Enflasyon artışının süreklilik kazanması, yapılan zamları da kısa sürede etkisiz hale getiriyordu. Nitekim 1918 zammından bir yıl sonraya ait bir devlet kaydında, çeşitli tarihlerde yapılan zamlara rağmen fiyatlar hızla yükseldiği için bu tedbirlerin sonuçsuz kaldığı itiraf edilmekteydi. Hayat pahalılığından en fazla etkilenen grubun da memurlar olduğu ifade edilmekteydi.⁶³

Bu olumsuz gidişatın doğal bir sonucu olarak hayat pahalılığı ile birlikte memurların şikâyetleri de sürekli artıyordu. 1915 yılı sonlarında Trabzon Valisi, kış ayları yaklaşırken bir teneke gazın fiyatının 300 kuruşa çıktığını, memur maaşlarının ise 300-400 kuruş civarı olduğunu şikâyet ediyor ve zam istiyordu.⁶⁴ 1916 yılında Bartın'daki polis memurları son dönemde un, ekme, arpa, pirinç, fasulye gibi temel gıda mallarında yaşanan fiyat artışlarını belgeyerek maaşlarına zam istiyordu. Geçim derdi nedeniyle memurların görevlerini layıkıyla yerine getiremediği bildiriliyordu.⁶⁵ Hayat pahalılığının artması ve temel ihtiyaç malzemelerinin dahi tedarik edilememesi nedeniyle memurlara belli bir miktar hububat verilmesine de başlanmıştı. Sivas'ta olduğu gibi memurlara buğday ile arpa karışık olarak aylık kişi başı 8 kilo hububat veriliyordu. Memurlar bunu değerlendirmeye götürüp un, daha sonra da fırınlara götürüp ekme yaptırıyordu. Bu şekilde kişi başına günlük 250 gram ekme düşüyordu. Bir miktar şeker, gaz ve kibrit de dağıtılıyordu. Ancak memurlar bunun dışındaki tüm gıda maddelerini esnaftan satın almak zorundaydı. Birçok memurun gücü buna yetmiyor, bu nedenle de evlerindeki eşyaları pazarda satıyorlardı. Vali, bazı memurların gizli gizli dilencilik yaptığını ve bunun kendisini son derece üzdüğünü belirtip, merkezi devletten ısrarla yardım istiyordu.⁶⁶

Diyarbakır'daki memurlar ise pahalılık nedeniyle maaşları ile geçinemediklerini, maaşların sürekli değer kaybeden kâğıt para ile yapılmasının da sıkıntılarını artırdığını belirtiyordu. En azından bir defaya mahsus ola-

⁶² Eldem, *a.g.e.*, s. 54.

⁶³ BOA, MV (Meclis-i Vükelâ Mazbataları). 216/94, 29 Temmuz 1919 (1 Zilkade 1337).

⁶⁴ BOA, DH.İ.UM, 89-04/149, 8 Kasım 1915 (30 Zilhicce 1333).

⁶⁵ BOA, DH.EUM.MEM, 77/4, 24 Mayıs 1916 (11 Mayıs 1332).

⁶⁶ BOA, DH.İ.UM, 20-16/10-21, 21 Mayıs 1918 (10 Ramazan 1336).

rak maaşlarının yarısının madenî para ile ödenmesini talep ediyorlardı.⁶⁷ Hayat pahalılığı ile birlikte geçim sıkıntısının artması, İstanbul,⁶⁸ Mersin,⁶⁹ Balıkesir ve Konya'da istifalara neden oluyordu.⁷⁰ İzmit'te artan ekmeğe fiyatları nedeniyle memurlar dilekçeler yazarak ailelerinin aç kalmasından şikâyet ediyordu.⁷¹ Batum'da ise, ekmeğe fiyatının 100 kuruşa yaklaştığı, tüm maaşlarını harcasalar dahi ancak 20 günlük kuru ekmeğe almaya yettiği, ev kiralılarının da bir hayli artması nedeniyle kendilerine yardım edilmesi isteniyordu.⁷² Adliye memurları ile ilgili bir kayıta, geçim derdi nedeniyle işlerini yapamadıkları, iffetlerini koruyamayacak dereceye geldikleri belirtilmektedir.⁷³ Bu da maaş azlığı nedeniyle adliye memurlarının rüşvet almaya mecbur kalacakları tehdidi anlamına gelmekteydi. Artan hayat pahalılığı ve memur maaşlarının yetersizliği, kamusal hizmetlerin yürütülmesini engellediği gibi, memurları suç ve yolsuzluğa da itmekteydi. Mudanya'da nüfus memurluğu yapan Muhsin Efendi'nin fakirlik nedeniyle cinnet geçirmesi ve denize atlayarak intihar edip geride 8 kişilik bir aile bırakması ise geçim derdinin yol açtığı acı olaylara bir örnekti.⁷⁴ Bazı memurların öğretmenlik gibi ek işler yapması, kronikleşen işe geç gelme, hatta hiç gelmeme vakaları, maaş karşılığında yapılan hizmetleri yerine getirmek için vatandaştan ekstra para, yani rüşvet talep edilmesi Osmanlı bürokrasisinde sıkça görülen olumsuzluklar halini almıştı.⁷⁵

1919 sonlarına ait bir devlet kaydında, memurların içinde bulunduğu geçim sıkıntısının gayet açık olduğu belirtilirken, çaresizliğin nedeni de ifade ediliyordu: “ancak devlet hazinesinin fevkalade sıkıntısı da malumdur.”⁷⁶ Maaşları ödeyemeyen devlet yönetimi, devlet işlerinin yürütülebil-

⁶⁷ BOA, DH.İ.UM, 20-16/10-25, 30 Haziran 1918 (21 Ramazan 1336).

⁶⁸ BOA, İ.DUİT (Dosya Usulü İradeler), 94/51, 16 Ocak 1919, (13 Rebiülahir 1337).

⁶⁹ BOA, DH.İ.UM, 20-16/10-34, 26 Ağustos 1918 (19 Zilkade 1336).

⁷⁰ BOA, DH. ŞFR (Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi Evrakı), 611/32, 19 Mart 1919 (19 Mart 1335).

⁷¹ BOA, DH.İ.UM, 20-16/10-36, 4 Kasım 1918 (29 Muharrem 1337).

⁷² BOA, DH.İ.UM, 20-19/13-51, 26 Eylül 1918 (20 Zilhicce 1336).

⁷³ BOA, DH.İ.UM, 20-16/10-40, 16 Aralık 1918 (12 Rebiülevvel 1337).

⁷⁴ BOA, MV, 217/115, 20 Kasım 1919 (26 Safer 1338).

⁷⁵ Findley, *a.g.e.*, s. 324-326.

⁷⁶ BOA, MV, 217/104. 16 Safer 1338. 10 Kasım 1919.

mesi için memurlardan fedakârlık bekliyordu. 1920 yılında Maliye Bakanı, bakanlığındaki memurlara ülkenin içinden geçtiği zor durumu işaret edip, “bu güzel memlekete layık evlatlar olduğumuzu ispat etmek için şartların zorluğuna rağmen fedakârlık yapalım” diyerek içinde bulunduğu çaresizliği ortaya koyuyordu.⁷⁷

Tüm bu örneklerden anlaşılacağı üzere mali kriz, Osmanlı’da devleti çalışanlarına karşı sorumluluklarını yerine getiremeyecek bir zorluğa itmişti. Bu durumun en fazla mağdur ettiği toplumsal grup olan memurlar, sürekli devlet yönetimine şikâyetlerde bulunuyor ve yardım istiyordu. Yaşam şartlarının dayanılmaz hale geldiği anlarda memurlar tepkilerini farklı bir yolla daha dile getirebiliyordu. Bu da, iş bırakma eylemlerine başvurulmasıydı. Aşağıda Osmanlı memurlarının iş bırakma eylemlerinin gelişimini nedenleri ile inceleyeceğiz.

3. Memurlar ve İş Bırakma Eylemleri

Osmanlı’da çalışma şartlarından memnun olmayan devlet memurları çeşitli dönemlerde iş bırakma eylemlerine girişmişti. Bu eylemlerin genel nedeni, memur maaşlarının zamanında ödenmemesiydi. Enflasyon ve hayat pahalılığının yol açtığı sıkıntılar, iş bırakma eylemlerinin özellikle 1910’lar sonrasındaki savaş döneminde ikinci ana sebebiydi. Devletin iş bırakan memurlara tepkisi, işçilere göre daha sertti. Hem kendi çalışanları olması hem de halka karşı devleti temsil ettikleri gerekçesi bu durumun temel nedeniydi. Bu nedenle, Osmanlı işçilerine tanınan grev hakkı devlet memurlarına tanınmamıştı ve grev memurlar için yasaktı. Nitekim Kasım 1921’de maaşlarının ödenmemesinden dolayı Hüdavendigar Vilayetinde hâkim ve kâtipler tepki göstererek çalışmayı bıraktığında valilik, “iş durdurma eğer grev mahiyetinde ise, buna ancak işçiler iznlidir” diyerek memurların işçiler gibi grev yapma hakkına sahip olmadıklarını belirtiyordu.⁷⁸

Devlet, grev vb. eylemleri *memurluğa yakışmayan davranışlar* olarak değerlendirdiği için, iş bırakan memurlarına da ağır yaptırımlar uyguluyordu. Örneğin 1880 yılında maaşının düşürülmesine tepki gösteren ve bu durumu protesto için diğer memurları da greve teşvik eden Selanik Telgraf Mü-

⁷⁷ BOA, DH.EUM.MH, 206/20, 26 Mart 1920 (6 Receb 1338).

⁷⁸ BOA, DH.İD, 3-3/1-13, 10 Kasım 1921 (9 Rebiülevvel 1340).

dürü memurluğa yakışmayan davranış nedeniyle memuriyetten çıkarılma cezasına çarptırılmıştı.⁷⁹ Memurların çalışma koşullarına ilişkin yasal düzenlemelerde grev vb. eylemler için bu tarz cezai yaptırımlar öngörülmemekteydi. Ancak memura yönelik Cumhuriyet döneminde de devam eden halka karşı devletin temsilcisi algısı, çalışma hayatına yönelik hoşnutsuzluklarını grev vb. şekilde eylemlerle dile getirmeleri halinde memurların şiddetli cezalarla karşılaşmalarına neden olmaktadır.

Devletin, yani işverenin grev vb. eylemlere karşı bu olumsuz bakış açısı, doğal olarak iş bırakma eylemleri, sendika kurularak örgütlü hareket edilmesi gibi süreçleri memurlar için zayıflatmıştı. Ancak bu durumu Osmanlı'da memurların çalışma ve yaşam koşullarındaki sorunlara karşı cezalardan korkarak tepkisiz kaldıkları şeklinde değerlendirirsek hata yapmış oluruz. Nitekim yine devletin kendi kayıtlarında, yani Osmanlı arşivlerinde, devlet maliyesinin yaşadığı krize paralel olarak memurların iş bırakma, çalışma koşullarına tepki gösterme gibi çok sayıda eyleme başvurduğunu görüyoruz. Bu da, devletin tüm engelleme çabasına karşın, yaşam standartlarının en temel belirleyicisi olan maaşlarında, yani gelirlerinde yaşanan olumsuz bir durumda Osmanlı memurlarının eyleme geçmede pek de geri durmadığını göstermektedir. Aşağıda bu durumun gelişimini 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet öncesi ve sonrasında memurların iş bırakma eylemlerini ele alarak inceleyeceğiz.

3.1. II. Meşrutiyet Öncesi Memurların Grev ve İş Bırakma Eylemleri

Osmanlı memurlarının iş bırakma eylemleri, mali yapıdaki bozulmaya paralel olarak 19. yüzyılla birlikte belirgin bir artış göstermişti. İş bırakma ve maaşların ödenememesine yönelik tepkiler, 19. yüzyılın erken dönemleri için özellikle askerler için geçerliydi. Örneğin 1813-1814'te (Hicrî 1229) Ada-i Kebir Kale'sini kurumakla görevli askerler ücretleri yetmediği gerekçesiyle çalışmayı reddetmiş ve vazifelerini terk etmişti.⁸⁰ Yüzyılın sonlarına doğru elçilik çalışanları ve diğer memur grupları da benzer sıkıntıları

⁷⁹ BOA, Y.A.HUS (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı), 164/70, 3 Mayıs 1880 (23 Cemaziyevvel 1297).

⁸⁰ BOA, D.BŞM.d (Başmuhassebe Kalemi Defterleri), nr. 8140, H. 1229 (M. 1813-1814).

dile getirmeye başlayacaktı. İzmir'de 1861 yılında güvenlik güçlerinin bir kısmı,⁸¹ 1894 yılında 6 aydır maaşlarını alamadıklarını belirten Üsküp vilayeti Yakova kazasındaki 25 asker,⁸² 1896 yılında 4 aydır alamadıkları maaşları nedeniyle İşkodra vilayeti Tuz kazasındaki 14 zabtiye neferi görevlerini bırakmış ve çalışmayı reddetmişti. Gerekli kaynağın temin edilmesi ve eylemcilere ödenmeyen maaşlarının ödenmesiyle askerler de tekrar çalışmaya başlamıştı.⁸³

Yine 1896 Ocak ayında Mekke'de ve aynı ay Cidde'de süvari ve piyade birliklerinde görev yapan çok sayıda asker alamadıkları maaşları nedeniyle iş bırakmışlardı. İki ayrı bölgede bu eyleme ön ayak olan 22 kişiye ceza verilmişti. Devlet, maaşları ödemek için çare bulmaya çalışırken, iş bırakmanın yaygınlaşmaması için, görevini terk eden askerlere gözdağı amaçlı olarak cezalar vermişti.⁸⁴ Ancak takip eden dönemlerde bu cezaların ne ilgili bölgelerde ne de ülkenin diğer kısımlarında maaşlarını alamayan askerlerin iş bırakmalarını engellediğini söyleyemeyiz. 1899 yılında Süleymaniye Askeri Rüştüyesi öğretmen ve zabitleri, bir önceki yıldan hala ödenmemiş olan 9 aylık maaşlarını talep ederek greve başlamış ve eğitimi durdurmuşlardı. Kendilerine ilk etapta acil olarak 3 aylıklarının verileceğinin belirtilmesiyle tekrar çalışmaya başlamışlardı.⁸⁵

1900'lü yıllarda da maaşlarını alamayan askerlerin iş bırakma eylemleri devam etmişti. 1901 yılında Kosova vilayetinde bulunan 20. Alay'ın 2. Taburunda görevli askerler maaşları ödenene kadar çalışmayacaklarını belirterek, yapılan tüm nasihatlere rağmen iş bırakmıştı.⁸⁶ Aynı vilayette Yenipazar'da askerler mevkilerini terk ederek maaşlarının ödenmesi amacıyla hükümet merkezine gelmiş;⁸⁷ Üsküp'te 150 civarındaki asker ise, alamadıkları 8 aylık maaşlarını ileri sürerek iş bırakmış, hatta bazıları silahlarını satmıştı.⁸⁸ 1902 yılında 5 aylık maaşlarının ödenmesi talebiyle

⁸¹ BOA, A.MKT.MHM, 217/79, 5 Mayıs 1861 (24 Şevval 1277).

⁸² BOA, BEO, 428/32092, 2 Temmuz 1894 (28 Zilhicce 1311).

⁸³ BOA, BEO, 878/65794, 8 Aralık 1896 (3 Receb 1314).

⁸⁴ BOA, BEO, 729/54609, 15 Ocak 1896 (29 Receb 1313); 727/54500.

⁸⁵ BOA, Y.PRK.BŞK, 58/106, 22 Mart 1899 (10 Zilkade 1316).

⁸⁶ BOA, BEO, 1832/137357, 16 Aralık 1901 (5 Ramazan 1319); 1765/132350.

⁸⁷ BOA, BEO, 1740/130481, 31 Ekim 1901 (18 Receb 1319); 1750/131249.

⁸⁸ BOA, BEO, 1763/132153, 14 Aralık 1901 (3 Ramazan 1319).

Re'sûlayn vilayeti Zor sancağındaki 12 jandarma;⁸⁹ Manastır vilayeti Kesriye kazasındaki jandarmalar,⁹⁰ Kırçova kazasındaki 53 jandarma⁹¹ ve Kastamonu'daki jandarmaların geneli alamadıkları maaşları ödeninceye kadar iş bırakmışlardı.⁹² 1903 yılında maaşlarını alamayan Kerkük'teki askerler⁹³ ve Erzurum'daki jandarmalar da aynı sebepten dolayı alacakları ödenene kadar çalışmamıştı.⁹⁴

1904 yılında Edirne Dedeâğaç'ta;⁹⁵ 1905 yılında İzmir'de⁹⁶ ve Elazığ'da da askerler alamadıkları maaşları nedeniyle çalışmayı bırakmış,⁹⁷ maaşlarının belli bir kısmının ödenmesiyle 3 bölgedeki askerler de tekrar göreve başlamıştı. 1906 yılında ise ödenmeyen maaşlar çok daha şiddetli bir eyleme neden olmuştu. Ücretlerinin ödenmesindeki gecikmeyi ve görev süresinin fazlalığını protesto eden 450 kadar tayfa, Bahriye Komutanı Ahmet Paşa'nın evini basmış ve üç subayı döverek Paşayı yaralamışlardı. Tayfaların tepkisinin dindirilmesi, aylıklarının hemen ödenmesiyle mümkün olmuştu.⁹⁸ 1907 yılında aynı sebepten dolayı Yanya Leskovik'teki jandarma süvarilerinin tamamı iş bırakmıştı.⁹⁹ Meşrutiyet'ten kısa bir süre önce, Ha-

⁸⁹ BOA, BEO, 1797/134705, 22 Şubat 1902 (14 Zilkade 1319).

⁹⁰ BOA, BEO, 1843/138222, 8 Mayıs 1920 (29 Muharrem 1320).

⁹¹ BOA, BEO, 1821/136524, 3 Nisan 1902 (24 Zilhicce 1319); BOA, DH.MKT, 478/5. Kırçova Kazası'nda iş bırakan ve maaşları ödeninceye kadar çalışmayacaklarını belirterek vilayet merkezine gelen bu 53 asker, diğer bölgelerde maaş alamama yüzünden iş bırakacak askerlere gözdağı olması için maaşları ödendikten sonra işlerinden çıkarılmıştı (BOA, BEO, 1830/137205, 17 Nisan 1902/8 Muharrem 1320).

⁹² BOA, BEO, 1894/142026, 31 Temmuz 1902 (24 Rebiülahir 1320).

⁹³ BOA, BEO, 2079/155895, 29 Mayıs 1903 (2 Rebiülevvel 1321).

⁹⁴ BOA, BEO, 2024/151731, 18 Mart 1903 (18 Zilhicce 1320). Erzurum'da jandarmaların bu eylemi üzerine hükümet binaları korumasız kalınca ve devlet yetkililerinin tüm çağrularına rağmen işbaşı yapılmayınca, eylemcilere sert bir tepki gösterilmişti. Maaşlarını alamadıkları için tepki göstermelerinin mazur görülebileceği, ancak her maaş alamayan memurun iş bırakmasının da doğal görülebileceği ifade edilmiş ve jandarma komutanı ile bölge muhasebecisi hakkında yargılama başlatılmış, eyleme katılan jandarmaların da kayıtları silinmiş ve işlerine son verilmişti (BOA, BEO, 2019/151420, 13 Mart 1903/13 Zilhicce 1320; BOA, DH.MKT, 665/33).

⁹⁵ BOA, BEO, 2320/173989, 22 Nisan 1904 (6 Safer 1322).

⁹⁶ BOA, BEO, 2532/189848, 21 Mart 1905 (14 Muharrem 1323).

⁹⁷ BOA, BEO, 2557/191761, 24 Nisan 1905 (18 Safer 1323).

⁹⁸ Yıldırım Koç, *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi*, İstanbul 2003, s. 44.

⁹⁹ BOA, BEO, 2987/223968, 31 Ocak 1907 (16 Zilhicce 1324).

ziran 1908'de ise, Lazkiye'deki savcılar, mahkeme azaları ve kâtipler, bir önceki yıla ait ödenmemiş maaşlarının kendilerine tek seferde ve en kısa zamanda ödenmesi isteğiyle işlerini terk ederek çalışmaya ara vermişti.¹⁰⁰

Askerlerin bu tarz iş bırakma eylemlerine karşı devletin tepkisini değerlendirdiğimizde, işçi hareketlerinin genelinde olduğu gibi ilk olarak eylemcilere nasihatlerde bulunularak işlerine dönmeleri istenmekteydi. Eylemci askerlerin kayıtlarının silinip işten çıkarılmalarına da sıkça başvurulmaktaydı. Bunun en önemli nedeni, devletin eylemlerin diğer bölgelerdeki askerlere de yayılmasından korkmasıydı. Bu nedenle cezalar gerektiğinden daha ağır tutulmaktaydı.

Askerler dışında iş bırakma eylemlerine başvuran, ya da tepkisini daha fazla dile getiren bir diğer grup, Osmanlı'nın yurtdışındaki elçiliklerinde çalışan memurlardır. Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu kriz dönemlerinde elçilik çalışanlarının maaşlarının ödenmesinde yaşanan gecikme ve sorunlar, çalışanlar için iş bırakma, durumlarını kamuoyuna şikâyet etme gibi seçenekleri tek çözüm yolu haline getirmektedir.

1896 yılında Bükreş elçiliği çalışanları, alamadıkları maaşlarını ileri sürerek, çalışmayı bırakmış ve gazetelere sıkıntılarını anlatmışlardı.¹⁰¹ İngiliz *Daily Mail* gazetesinin Osmanlı elçilik memurlarına maaşlarının ödenmesiyle ilgili sıkıntı yaşandığını belirten 1903 yılındaki bir haberinde de, bundan iki sene evvel, yani 1901 yılında maaşlarını alamadıkları için Londra elçiliği çalışanlarının iş bırakma eylemi yaptıkları ifade edilmekteydi. Bu sorun sadece Londra elçiliği ile sınırlı olmayıp, Madrid elçisi tepkisini daha şiddetli göstererek istifa etmiş,¹⁰² Washington elçilik memurları ise çalışmayı bırakmışlardı. Maaşların ödenmemesi nedeniyle Washington Maslahatgüzarı'nın Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; maaş alınca kadar elçiliğin tatil edildiğini, memurların işleri boykot ettiğini, hizmetlilere izin verildiğini ve elçiliğin ısıtma ve aydınlatma işlerinin de yapılmayacağını bildirmişti.¹⁰³ Berlin elçiliği¹⁰⁴ ve Paris elçiliğinde çalışanlar da

¹⁰⁰ BOA, DH.MKT, 1259/54, 6 Haziran 1908 (24 Mayıs 1324).

¹⁰¹ BOA, BEO, 811/60770, 18 Temmuz 1896 (7 Safer 1314).

¹⁰² BOA, Y.PRK.HR. 32/78, 25 Mart 1903 (25 Zilhicce 1320).

¹⁰³ BOA, Y.PRK.HR. 32/73, 25 Mart 1903 (25 Zilhicce 1320).

¹⁰⁴ BOA, Y.A.HUS. 434/22, 10 Eylül 1902 (6 Cemaziyelâhir 1320).

ödenmeyen maaşları nedeniyle işlerini bırakacaklarına dair başkent İstanbul'a tepki dolu mesajlar iletmekteydi.¹⁰⁵ Devletin elçilik çalışanlarının bu eylemlerine karşı yaklaşımı, ülke prestijinin dışarıda korunması ve diğer devletlerin Osmanlı'yı zayıf görmemeleri için maaş ödenmemesi gibi sıkıntıların açığa vurulmamasını istemesiydi. Dolayısıyla mali kriz nedeniyle sorunların çözülmesinden ziyade, üstünün örtülmesi üzerinde durulmaktaydı. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında da eylemlerin diğer memurlara da yayılacak şekilde devam ettiğini görüyoruz. Bu nedenle devlet yönetiminin olayların duyulmamasına yönelik hassasiyeti pek de karşılık bulmuyordu.

3.2. II. Meşrutiyet Sonrası Memurların İş Bırakma Eylemleri

Memurların iş bırakma eylemleri 1908'de İttihad ve Terakki'nin yönetimi devralmasından sonra da devam etmişti. Bu yeni dönemde, askerler ve elçilik çalışanları dışında bakanlık çalışanları, öğretmenler, telgrafçılar gibi memurlar da iş bırakma eylemlerine başvurmuştu. Maaşların ödenmemesi veya geç ödenmesi iş bırakma eylemlerinde yine en önemli nedendi. İttihad Terakki'nin yönetimi devraldıktan sonra başvurduğu çeşitli idari düzenlemeler de iş bırakma eylemlerine neden olabilmisti. Nitekim meşrutiyetin ilanı sonrası memurlar tarafından yapılan ilk iş bırakma eylemi de bu tarz bir idari değişiklikten kaynaklanmıştı. İttihad Terakki yönetiminin memur sayısını azaltmaya yönelik başlattığı tensikat¹⁰⁶ işlemlerine tepki gösteren Maliye Nezareti'ndeki 1.200 civarında memur, tensikat işlemlerini protesto

¹⁰⁵ BOA, Y.PRK.TKM, 44/50, 25 Mayıs 1901 (6 Safer 1319); 47/47.

¹⁰⁶ Devlet yönetimine geçen İttihad ve Terakki Cemiyeti, tensikat kanunu ile çalışma hayatına ciddi ve kapsamlı bir müdahalede bulunmuştu. Bu doğrultuda devletin en üst kademesinden en alt kademesine kadar birçok memur işinden çıkarılmıştı. Önceki yönetim döneminde haksız bir şekilde memuriyete atananların temizlenmesi ve memur sayısının fazlalığı nedeni ile ağır bir maaş ödeme yükü altında olan devlet hazinesinin tasarruflarla rahatlatılması bu düzenlemenin nedenleri arasında gösterilmekteydi. Tensikat düzenlemesinin gerekçesi ve içeriği için bkz. BOA, İ.KAN (İrade Kanun ve Nizamat). 6/1327C-12, 1 Temmuz 1909; 12 Cemaziyelahir 1327. Düzenlemeye yönelik devlet memurlarının tepkilerinden örnekler için bkz. BOA, DH.MKT.PRK (Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi Perakende Evrakı), 2783/137, 13 Ağustos 1908 (15 Receb 1326); *İkdam*, nr. 5134, 9 Eylül 1908, s. 1; BOA, DH. EO (Dahiliye Nezareti Evrak Odası), 552/18, 6 Temmuz 1909 (17 Cemaziyelahir 1327).

ederek grev başlatmıştı.¹⁰⁷ Memurların tensikat düzenlemesinden duydukları rahatsızlık sonraki yıla da sarkacak ve diğer devlet dairelerinde de devam edecekti. Nitekim 1909 yılının hemen başında Posta ve Telgraf Nezareti tarafından vilayetlerin geneline gönderilen bir yazıda, tensikat sonrası azledilen ve makamlarını kaybeden memurların, çalışmakta olan memurları genel bir grev yapmaya teşvik ettikleri belirtiliyor ve olası bir iş bırakma eylemine karşı tedbir alınması isteniyordu.¹⁰⁸

1908 yılı yaz aylarında Osmanlı işçilerinin eylemsel hareketliliği devlet çalışanlarını da etkilemiş ve çok sayıda iş bırakma eylemine yol açmıştı. Rodos hapishanesinden Bodrum hapishanesine nakledilecek mahkûmların intikalleri, Bodrum hapishanesi gardiyanlarının grev yaparak iş bırakmaları nedeni ile gerçekleştirilememişti.¹⁰⁹ Beyrut'ta, maaşlarının az olduğu gerekçesiyle,¹¹⁰ Basra'da ise maaşlarını alamadıkları için memurlar görevini terk etmişti.¹¹¹ 2 aydır maaşlarını alamayan Hazine-i Hassa memurları da, Aralık ayının sonunda bir grev yapmıştı.¹¹²

Memurların iş bırakmaları büyük oranda maaşlarının azlığı veya uzun süre ödenmemesinden kaynaklanmıştı. Ancak bunun dışındaki nedenlerle de memurlar iş bırakma kararı alabilmekteydi. Örneğin II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gösterilerin olanca hızıyla devam ettiği bir dönemde, İzmir'teki Maliye, Adliye ve Mülkiye memurları 15 Ağustos günü iş bırakacaklarını ilan etmişti. Buna neden olarak da uygulamalarından memnun olmadıkları Tahrirat Müdür Muavini Hakkı Efendi'nin görevinden alınması taleplerini belirtmişlerdi. Memurlar tarafından yapılacak böyle bir iş bırakma eyleminin devlet işlerini tamamen aksatabileceği göz önüne alınca devlet bu talebi kabul etmiş ve Hakkı Efendi görevinden alınmıştı.¹¹³

Yoğun olarak savaşlarla geçen 1910'lu yıllarda mali yapıdaki zorlanmayla birlikte ödenmeyen maaşlar nedeniyle eylemlerin de arttığı görül-

¹⁰⁷ *İttihad ve Terakki*, nr. 5, 16 Ağustos 1908, s. 2.

¹⁰⁸ BOA, DH.MKT, 2729/78, 10 KS 1324. 23 Ocak 1909.

¹⁰⁹ BOA, DH.MKT.PRK, 2791/173, 5 Eylül 1908 (8 Şaban 1326).

¹¹⁰ BOA, DH.MKT.PRK, 2798/74, 27 Eylül 1908 (1 Ramazan 1326); 2801/121.

¹¹¹ BOA, BEO, 3288/246547, 8 Nisan 1908 (6 Rebiülevvel 1326).

¹¹² "Hazine-i Hassa Memurlarının Ta'til-i Eşgali", *İttihad ve Terakki*, nr. 84, 31 Aralık 1908 (18 Kânunievvel 1324), s. 2.

¹¹³ BOA, DH.MKT.PRK, 2784/46, 15 Ağustos 1908 (17 Receb 1326).

mektedir. 1914 yılında Hicaz'da jandarmanın bir kısmı bu nedenden dolayı çalışmayı reddederken,¹¹⁴ 1918 yılı Ağustos ayında ise, erzak verilmediği için aç kaldıklarını belirten Elazığ'daki askerler çalışmayı bırakmıştı.¹¹⁵ 1919 yılında Antalya'daki telgraf memurları, maaşlarının azlığı ve pahalılık zammının kendilerine de ödenmesi talebiyle 10 Kasım'da greve başlamıştı. Memurların bu grevi, haberleşmeyi engellemiş ve mahkemelerde davaların sürdürülememesine neden olacak şekilde geniş bir alanı etkilemişti.¹¹⁶ Devlet grev karşısında ilk olarak iş bırakan memurlarla görüşmeler yapmış ve nasihatlerde bulunarak işlerinin başına dönmelerini tavsiye etmişti. Ancak memurlar greve devam etmişti. 12 Kasım'da grevcilere yapılan bir tebliğde memurların iş başı yapmazlarsa memuriyetten atılmakla tehdit edildiğini görüyoruz.¹¹⁷ Bu da grevin üçüncü gününde de devam ettiğini göstermektedir. Maalesef eylemin nasıl sonuçlandığına dair kayıtlarda bir bilgiye rastlayamadık.

1919'da Zonguldak, Bartın, Ereğli ve civar bölgedeki telgraf memurları da geçinemedikleri iddiasıyla çeşitli talepler içeren bir beyannameyi yerel yönetime sunmuştu. Memurlar talepleri kabul edilinceye kadar çalışmayacaklarını belirterek greve başlamıştı. Bölgede haberleşme durunca devlet yönetimi de memurların isteklerini kabul etmiş ve grevin olumlu sonuçlanması üzerine memurlar tekrar çalışmaya başlamıştı.¹¹⁸ Konya'daki İstinaf Mahkemesi kâtipleri, artan ekmek fiyatları nedeniyle gelirlerinin yetersizliğini sebep göstererek iş bırakan bir diğer çalışan grubuydu.¹¹⁹ Konya Vali Vekili, ekmek fiyatlarının artması nedeniyle bölgedeki devlet memurlarının gerçekten zor durumda olduklarını belirterek, çalışanların eylemlerinde de bir nevi haklı olduğunu ifade etmişti.¹²⁰ Aynı yıl ücretlerinin artırılmasını isteyen Sinop Hapishanesi gardiyanları da iş bırakmıştı. Gardiyanların işine son verilmesi halinde yerlerine istihdam edecek başka kişi

¹¹⁴ BOA, DH.ŞFR, 443/2, 3 Ekim 1914 (20 Eylül 1330).

¹¹⁵ BOA, DH.ŞFR, 586/49, 4 Ağustos 1918 (4 Ağustos 1334).

¹¹⁶ BOA, DH.ŞFR, 650/117, 11 Kasım 1919 (10 Teşrinisani 1335).

¹¹⁷ BOA, DH.ŞFR, 651/2, 13 Kasım 1919 (12 Teşrinisani 1335); 650/15.

¹¹⁸ BOA, DH.İ.UM, 20-26/10-61, 20 Mart 1919 (20 Mart 1335).

¹¹⁹ BOA, DH.ŞFR, 620/72, 16 Mayıs 1919 (15 Mayıs 1335).

¹²⁰ BOA, DH.KMS (Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı), 50-1/60, 27 Mart 1919 (24 Cemaziyelâhir 1337).

olmadığı gerekçesiyle devlet, eylemcilerin isteklerine boyun eğmişti.¹²¹ Emek arzı talebinin inelastik olduğu bu durum, gardiyanların elini güçlendirmiş ve ücret artışı sağlamalarına imkân vermişti.

Maaşlarını alamadıkları için iş bırakan ve grev yapan memurlar arasında öğretmenler de vardı. 1920’de İzmit ve Adapazarı’ndaki öğretmenler, Ekim 1919’dan beri alamadıkları maaşları ve Temmuz 1919’dan beri alamadıkları ekmeke yardımının ödenmesi talebiyle grev başlatmıştı. Öğretmenlerin eylemleri bir hafta boyunca devam etmiş, alacaklarının ödenmesi üzerine son bulmuştu.¹²² Mayıs ayında ise maaşları ödenmediği için Edirne’deki memurlar arasında huzursuzluk çıkmıştı. Vilayet Mektupçusu İhsan Adli Bey, maaşları ödenmediği takdirde Bulgaristan’daki memurların yaptığı gibi kendilerinin de grev yapacaklarını belirtmiş ve diğer memurları da iş bırakmaya teşvik etmişti. İhsan Adli Bey’in bu grev tehdidi beklentisinin aksi yönde sonuç vermiş ve görevinden azledilmesine neden olmuştu.¹²³

1921 yılı Mart ayında ise, 3 aydır maaş alamadıklarını belirten Sultanî Mektepleri öğretmenleri maaşlarının ödenmesi talebiyle grev yapmış ve derslere girmemişti. Öğretmenlerin maaş alacakları 39.000 Liraya ulaşmıştı. Maarif Nezareti de bu durumdan öğretmenlerin duyduğu rahatsızlığı kaynak yaratılması ve maaşların ödenebilmesi talebiyle 15 gün önceden merkezi yönetime bildirmişti. Bakanlık, öğretmenlerin diğer memurlar gibi olmadığını, diğer memurların iş bırakması halinde az sayıda memur kalsa da işlerin yürütülebileceğini, ancak derse girmeyen bir öğretmenin iş bırakmasının bir hayli olumsuz sonuçlar doğurduğunu belirtmişti. Ayrıca son zamanda İstanbul’da yabancı okulların öne çıktığını, gayrimüslim vatandaşların da çocuklarını bu okullara göndermeleri için telkinlerin arttığını, bu nedenle de grevin devlet okullarının itibarı açısından da bir hayli zararlı olduğunu ileri sürmüştü.¹²⁴ Öğretmenlerin bu grevi etkili olmuş ve maaş ödemesi için gerekli kaynak bulununca eğitim de tekrar başlamıştı.¹²⁵

¹²¹ BOA; DH.MB.HPS (Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriyye Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı), 162/96, 28 Mart 1919 (25 Cemaziyelâhir 1337).

¹²² *İleri*, nr. 772, 1 Mart 1920 (1 Mart 1336), s. 3.

¹²³ BOA, DH.ŞFR, 656/7, 1 Mayıs 1920 (1 Mayıs 1336).

¹²⁴ BOA, MF.MKT, 1242/55, 29 Mart 1921 (19 Receb 1339).

¹²⁵ Mete Tunçay, “İstanbul’da İşçi Harekatı”, *Tarih ve Toplum*, S. 64, Nisan 1989, s. 39.

SONUÇ

19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi dışı açılmayla birlikte bir büyüme süreci yaşamış ve ücretler de artmıştı. Tekstil ve inşaat işçilerinin bu yüzyılda reel satın alma güçlerinin artması bu ücret artışının sonucuydu. Ancak ekonomide yaşanan büyümenin bir benzeri Osmanlı maliyesi ve devlet hazinesi için söz konusu değildi. Kamu harcamaları artışı karşısında kamu gelirleri artışı oldukça yetersizdi. Devletin bütçe açıklarının artması, sayıları 30.000 civarındaki memur için zor dönemlerin başlaması anlamına gelmekteydi. Çalışmada da görüldüğü üzere memur maaşlarının ödenmesinde büyük sıkıntılar yaşanmaktaydı. Memurlar aylarca maaş alamıyor, yalvarmaya varan taleplerine rağmen devlet yönetimi de bu sorunu çözemiyordu. 1870-1910 arasındaki görece istikrarla birlikte, 1820'lerden itibaren yaşanan ve özellikle de 1910'lar sonrasında savaşlarla birlikte memurların yaşam koşullarını zorlaştıracak bir gelişme daha vardı. Bu da yükselen enflasyon ve hayat pahalılığıydı. Zaten maaşlarını düzenli alamayan devlet memurları, özellikle savaş dönemlerinde hızlı bir şekilde artan fiyatlar nedeniyle ekmeğe gibi en basit gıda ihtiyaçlarını karşılamakta dahi zorlanırlar hale gelmişti. İktisadi açıdan zorda kalan memurlar için, geçim sıkıntısı nedeniyle intihara varan olumsuzluklar söz konusu olabilmekteydi. Dolayısıyla maaşların ödenmemesi ve artan hayat pahalılığı, iktisadi olduğu kadar psikolojik olarak da olumsuz sonuçlar doğurmaktaydı. Memurların yaşadığı motivasyon kaybı, devlet işlerinin aksamasına ve halkın gözündeki devlet imajının da zayıflamasına neden olmaktadır. Memurluğun tercih edilen bir meslek olmaktan çıkmasına neden olan bu durum, aynı zamanda memurların da iş bırakma eylemlerine başvurmasına neden olmuştur.

Geçim sıkıntısının dayanılmaz hale gelmesiyle birlikte memurlar çok sayıda greve başvurmuştu. Bu grevlerin temel özelliği maaş nedenli olmasıydı. Memurların bazıları aylardır ödenemeyen maaşlarının ödenmesini isteyerek, diğer bazıları ise artan enflasyon karşısında eriyen maaşlarının artırılması talebiyle grevlere başvurmaktaydı. İşveren konumundaki devlet bu grevlere karşı ulusal ve uluslararası kamuoyunda Osmanlı'nın imajını bozan gelişmeler olarak yaklaşıyordu. Memurların taleplerine de hak veriyor, ancak parasal açıdan bulamadığı çözümü memurların fedakârlık yapmasında arıyordu. Devletin bu talebi, memurlar için yasak olmasına rağmen grevlere başvurmak dışında bir çözüm yolu bırakmıyordu. Çalışmada bu duruma dair çok sayıda örnek gördük.

Osmanlı memurlarının çalışma ve yaşam koşullarının 19. yüzyıl ve sonrasında içinde bulunduğu zor durumu ortaya koyan bu çalışma, memur grevlerine değinmesi açısından bir ilk özelliği taşımaktadır. Ancak bundan daha önemlisi, Osmanlı çalışma hayatının göz ardı edilen bu kesimi için yeni araştırmalar yapılmasının önünü açmayı hedeflemektedir. Aynı dönemde diğer ülkelerdeki memurlarla Osmanlı memurlarının yaşam koşullarının karşılaştırılması; kişisel özellikleri, etnik ve dini yapıları, eğitim durumları, terfi süreçleri, maaşları ve ek gelir kaynaklarının değerlendirilmesi ilk akla gelen konulardandır. Emek tarihi araştırmalarının son dönem Osmanlı çalışma hayatının belki de en zor durumda olan çalışanlarını, yani memurları da kapsayacak şekilde genişlemesi, literatürde de önemli bir boşluğun kapatılmasına ve çalışanlar açısından dönemin daha iyi aydınlatılabilmesine imkân tanıyacaktır.

“OTTOMAN CIVIL SERVANTS AND THEIR WILD STRIKES UNDER THE FINANCIAL CRISIS AND COST OF LIVING IN 19TH CENTURY AND AFTER”

Abstract

19th century was a difficult period for Ottoman finance. While public expenditures were increasing, public revenues were far behind to meet this increase. The state, whose financial structure weakened by increasing budgetary deficit, was having a difficult time to pay salaries of its civil servants. While civil servants could not receive their salaries, living conditions became more difficult because of continuous soaring inflation in some periods. At the second half of the century, life and working standards of Ottoman civil servants got harder when high cost of living emerged besides the deepened financial crisis. Civil servants not only opposed to those conditions by going on strikes but also the number of resigning was increasing. The state which had already been having difficulties at paying the salaries intended to decrease the number of civil servants while officers who were in a bad condition in terms of their unpaid salaries were slowing the public affairs. Increasing number of civil servants who were trying to gain their income by choosing illegal ways such as having different occupations during working hours, bribery and thievery caused the loss of public trust and affected the image of state for the public negatively. Government was aware of this problem and tried to eliminate complaints of civil servants with legislative regulations and ameliorate their conditions. However, all precautions remained ineffective because of financial crisis and unresolvable high cost of living problem which would likely to be rise with the effects of the wars in the 20th century. Based on archive resources and newspapers of the period, this study explores financial difficulties that Ottoman civil servants confronted and their strikes against those difficulties. Being the first in Ottoman labour history with its focus on living conditions and strikes of civil servants, this study aims to contribute with tangible examples to expand labour history studies by including civil servants.

Keywords

Ottoman, civil servant, inflation, cost of living, strike.